

LA FERIDA COBERTA DE SORRA

Milers de republicans que en acabar la Guerra Civil van sortir d'Alacant per exiliar-se a Algèria van ser reclosos en camps de concentració

Alacant, 27 de març (EFE). Fa vuitanta anys, a finals de març de 1939, la II República Espanyola agonitzava en dos ports, el d'Alacant i el d'Orà. Sobre els molls d'Alacant s'amuntegaven almenys 15.000 persones, gairebé tots homes, delerosos per sortir de l'últim sòl de l'Espanya republicana. El Govern a l'exili havia contractat vaixells de càrrega anglesos i francesos, però l'Armada dels revoltats estava a l'aguait i gairebé cap capità estava disposat a jugar-se-la per aquells vençuts. Pels volts de les 23.00 hores del 28 de març va salpar l'*Stanbrook*, carboner anglès capitanejat per Archibald Dickson, el qual va permetre d'embarcar a uns 3.000 passatgers, molts més dels que podia transportar sense risc el seu vell vaixell, de 70 metres de llarg per 10 d'ample. Uns minuts després de mitjanit va sortir l'últim vaixell des d'Alacant, el *Maritime*, que només es va emportar una trentena d'autoritats republicanes. Cap altre vaixell d'auxili no va entrar després en aquell port assetjat per italians i falangistes.

Als molls tothom temia la venjança dels vencedors. Des del matí en què va es va començar a carregar l'*Stanbrook* sabien que s'havia lliurat Madrid; la guerra estava definitivament perduda i el pas de les hores va anar accentuant el drama en aquella ratera. Desenes de persones es van llevar la vida desesperades i milers van esperar vaixells miraculosos «assegudes davant de la paret horitzontal de la mar», com va descriure aquell horitzó Max Aub a *Campo de los almendros*. «Què pensen, aquesta nit, els refugiats al port d'Alacant, últim residu —no baluard— de la República Espanyola, últim extrem de la Gran Guerra Civil que ha enfrontat un cop més mitja Espanya amb l'altra mitja?», es va preguntar Aub sobre les últimes hores lliures d'aquells vençuts.

El títol d'aquesta novel·la, publicada el 1968, amb la qual tanca l'hexalogia *El laberint màgic*, al·ludeix als ametllers del terreny pròxim a la ciutat en la qual es va confinar provisionalment els republicans del port un cop «cautivo y desarmado el ejército rojo». Els esperaven presons, camps de concentració i, en bastants casos, judicis sumaris i afusellaments. Els homes encallats a Alacant no es devien imaginar que milers dels afortunats que van agafar els últims vaixells cap al sud tindrien un destí similar.

«Un negoci amb les vides humanes»

Quan la tarda del 29 de març l'*Stanbrook* va arribar a Orà, el port més proper i espanyol d'Algèria, país que estava integrat a França des de 1830, els exiliats no hi van trobar un refugi amistós. El vaixell de càrrega *African Trader*, que havia partit dues setmanes abans d'Alacant amb un miler de republicans, estava fondejat amb els seus ocupants a bord, igual que el *Lezardrieux*, procedent de València, i el *Campillo*, de Cartagena. Sobre els molls, tancats per filats amb vigilància militar, les autoritats colonials havien instal·lat en tendes uns altres centenars que havien arribat des de febrer fugint de la guerra d'Espanya, molts en vaixells petits noliejats en ports pesquers com Torrevella, Dènia i Santa Pola. I a la ciutat i les seves proximitats, uns altres milers esperaven destinació en centres d'internament improvisats, com ara centenars de dones i nens que van ser portats a l'antiga presó d'Orà. Aquells pàries eren un problema per al Govern francès, que ja reconeixia com a legítim cap d'Estat el vencedor Franco i també havia reclòs a la metròpoli el gairebé mig milió d'exiliats que van travessar els Pirineus després de la caiguda de Barcelona el 26 de gener. Molts dels

entre 12.000 i 20.000 darrers exiliats a Algèria van saber immediatament que no eren benvinguts per la República lliure, igualitària i fraterna, que durant prop de quatre anys mantindria presos milers d'homes en camps de concentració o en els més cruels camps de treball.

«Milers de persones, sortint en una desbandada horrible, atemorides, mortes de fred, de fam, no sabien on anaven, i quan van arribar a on creien que seria la salvació, es van trobar en camps i centres d'internament», resumeix Eliane Ortega Bernabeu, incansable activista per la recuperació de la memòria de l'exili republicà al nord d'Àfrica, neta d'un cenetista exiliat al *Ronwyn*, un altre dels vaixells de càrrega de l'evacuació organitzada pels socialistes alacantins. Del *Ronwyn*, desviat a Ténès, a l'est d'Orà, en van desembarcar 700 republicans, que van acabar en centres d'internament en aquell episodi funest de març i abril de 1939 que ella anomena «la improvisació fatal d'Algèria». Ortega assegura a EFE que es van usar els vaixells «com a presó» fins que els camps d'internament i concentració es van anar habilitant. «Tots arriben en condicions molt dolentes, amb pols, sarna, febre, tuberculosi, i això també és un factor de mortalitat», relata.

Eliane no és formalment historiadora, però ha recollit centenars d'històries. «La veritat te l'explica gent que va patir això, no els arxius; els arxius són paper i tinta», afirma aquesta filla de l'Orà espanyol. El coneixement acumulat li permet qüestionar els que considera mites creats per donar un vernís honorable i heroic a l'evacuació naval *in extremis*. El cas de l'*Stanbrook* és especial perquè, segons testimonis, el seu capità fins i tot va renunciar a caixes de valuós safrà per fer lloc a més persones que havien fugit, però hi va haver qui es va lucrar en aquell èxode. «Es cobrava el passatge. Al meu avi li van cobrar el vaixell, era un negoci. Van agafar vaixells antics, que estaven mig abandonats, i els van reciclar. Van crear una flota de vaixells anglesos per fer tràfic de mercaderies i tràfic de mercaderia humana», afirma. «Igual que fan ara amb les pasteres, un negoci amb les vides humanes», afegeix.

Mentre els vaixells van romandre als ports amb les persones fugides a bord, en unes condicions sanitàries i d'alimentació penoses, alguns membres de la nombrosa comunitat espanyola d'Orà, els «exiliats econòmics» de finals de segle XIX i principis del XX, van suplir l'abandó al qual els administradors colonials francesos sotmetien els seus compatriotes. En els primers dies després d'arribar a port, desenes de barques d'espanyols i organitzacions oraneses com partits d'esquerra i sindicats es van atansar a l'*Stanbrook* per aprovisionar-lo de menjar. Amb el pas dels dies, un cop es va establir un proveïment oficial mínim, els paràsits i la impossibilitat de la higiene més bàsica van esdevenir el malson dels exiliats. De mica en mica, quan la pressió política i l'absència d'alternatives van convèncer les autoritats que havien d'assumir aquella marea humana, dones i nens primer i homes posteriorment van ser desembarcats, els últims l'1 de maig, trenta-quatre dies després d'embarcar-se, després que es declarés un brot de tifus i una vegada que el Govern de Negrín a l'exili va pagar les «despeses» ocasionades.

Una maleta plena de llibres

No és la llibertat el que comença per als exiliats espanyols aquella primavera de 1939, excepte per als qui tenen passaport amb el visat que els permetrà viatjar a Mèxic, el destí somiat de la majoria. El que s'obre davant d'ells, particularment dels homes, els quals arrossegueu gairebé tres anys de guerra i privacions, són centres d'internament i camps de concentració i treball, que representen en la memòria de l'exili espanyol una ferida poc tractada, una cicatriu coberta per la sorra del temps.

Eliane Ortega assegura que s'han comptabilitzat uns setanta espais de reclusió, en diferents categories, solament a Algèria. Si hi sumen els d'altres països del Magrib als quals també van anar republicans espanyols, la xifra arriba a 110. El seu avi va estar-se en el més gran d'Algèria, el Camp Morand, a uns 150 quilòmetres al sud d'Alger, on van viure i treballar confinats 5.000 espanyols sense les condicions més bàsiques per suportar les temperatures extremes pròpies del clima desèrtic, amb 50 graus diürns i fins a 10 graus sota zero de nit a l'hivern, amb escassetat de menjar i aigua, vigilats i castigats com a enemics.

També van ser tractats així els protagonistes d'un capítol particular de l'exili: els marins de la flota republicana fugida de Cartagena el 5 de març que van arribar a Tunísia, protectorat francès, i van refusar després tornar a Espanya. Els vuit destructors, tres creuers i un submarí i els 3.500 marins que van confiar en la promesa de Franco van tornar el 30 de març, però l'almirall republicà Miguel Buiza i uns 1.500 homes lleials a la República van optar per quedar-se. Entre ells hi havia el radiotelegrafista Alfonso Vázquez. La seva filla, Alicia, explica a EFE que el seu pare es va quedar perquè «no es refiava» i tenia l'esperança d'arribar a Mèxic. «Als que van tornar, després ho vam saber, els van ficar en camps de concentració a Espanya i a alguns els van afusellar». L'Alfonso va ser internat al camp tunisià de Meheri-Zebbeus juntament amb Paco Díaz, que va ser el seu «amic de l'ànima» i que va escriure unes memòries sobre la fugida de tots dos del camp. Van escapar al segon intent. «La primera vegada surten del camp amb dues maletes, una amb roba i una altra plena de llibres. Fan una evasió d'un camp de concentració amb una maleta plena de llibres! Me'n faig creus», explica l'Alicia, que a partir d'aquest detall subratlla: «Per mi, la República és sinònim de cultura, d'afany de superació; aquest és el costat que jo vaig conèixer». Els dos fugitius arriben Algèria i s'instal·len a Orà per buscar-se la vida entre la comunitat espanyola, però a Vázquez l'arrossega aleshores l'onada que va aguditzar les penúries dels exiliats espanyols en els departaments francesos d'Algèria: al juny de 1940 l'Alemanya de Hitler pren el control de França.

Amb la nazificació de les colònies, els republicans reclosos als camps es converteixen en enemics potencials, se n'accelera la segregació per afiliació política i aquells que són considerats una amenaça més gran són internats en camps de treball penitenciaris al Sàhara. L'Alfonso va ser detingut de nou i destinat al de Colomb-Béchar, un dels instal·lats a la línia del ferrocarril transsaharià, anomenat també Mediterrani-Níger, un projecte quimèric en el qual els francesos ja havien emprat presoners enemics a la Primera Guerra Mundial i que reprèn el règim titella de Vichy amb l'explotació de mà d'obra captiva. Eliane Ortega afirma que «hi havia oficials hitlerians als camps», però «molt dissimulats i molt pocs».

Un altre camp de càstig algerià destacat per la seva crueltat va ser el de Hadjerat M'Guil, on van ser enviats alguns dels espanyols més reticents a la disciplina d'altres camps, alguns dels quals hi van morir torturats. Mesos després de la conquesta del nord d'Àfrica per les tropes aliades a la fi de 1942, el cap d'aquest camp, el tinent Santucci, i tres oficials seus van ser jutjats i condemnats a mort. «Ningú no sortirà viu d'aquí», deia Santucci als nouvinguts.

També va patir l'aridesa algeriana el gran cronista de la fugida final d'Alacant, Max Aub. L'escriptor valencià, que havia romàs reclòs durant la major part de la seva estada a França des del seu exili al gener de 1939, va ser traslladat al novembre de 1941 juntament amb altres republicans fins al camp de Djelfa, a uns 300 quilòmetres al sud d'Alger, d'on fou alliberat després de mig any d'humiliació i privacions. El 1944, un cop instal·lat en el seu definitiu exili mexicà, Aub va publicar *Diario de Djelfa*, un agre poemari en el qual, entre amargues evocacions de l'Espanya perduda, descriu el

suplici. «En el marabú [la tenda de campanya en la qual vivien] apiñados / tres ex-hombres en montón. / Miseria sobre miseria, / sin abrigo ni colchón. / Harapos sobre los huesos. / Lo que se tuvo y robó / vendido por poco pan. / Hijos de sarna y prisión, / engendros del pus francés, / esqueletos de dolor, / escoriaciones y piojos, / manto de frío feroz», diu un dels poemes.

Captius al desert, llibertadors de París

El malson dels camps algerians va acabar amb l'operació Torch, el desembarcament de les tropes nord-americanes i britàniques al nord de l'Àfrica iniciat al novembre de 1942. La gran majoria dels espanyols presos van optar per integrar-se a la vida civil, principalment a Orà, on a alguns els esperaven les famílies i molts altres, un cop van aconseguir prou mitjans per guanyar-se la vida encara que fos de manera precària, van aconseguir que s'hi unissin les seves dones i els fills que havien quedat a Espanya.

L'Eliane i l'Alicia van passar la infància a Orà, i totes dues la recorden com una època feliç, envoltades d'adults que enyoraven la seva terra i que mantenien l'esperança que la Guerra Mundial acabés no solament amb la derrota de Hitler, sinó també amb la de Franco.

Aquest era també l'anhel dels militars exiliats que van decidir tornar a batallar contra el feixisme enrolats a l'exèrcit de la França Lliure. 160 espanyols van formar la Novena Companyia de la Segona Divisió Blindada, coneguda pel cognom del seu general, Philippe Leclerc. A la divisió hi va haver mig miler d'espanyols, que s'hi van allistar després de l'alliberament del Magrib o que s'havien integrat prèviament a la Legió Estrangera com a alternativa als camps. Alguns dels que van formar després la companyia «espanyola», La Nueve, van combatre prèviament al nord d'Àfrica contra les forces de l'Eix, a les quals van prendre Bizerta, el port en el qual s'havia lliurat l'Armada republicana fugida de Cartagena. Una vegada acabada la seva missió a l'Àfrica, la divisió es va sumar a la campanya final a Europa iniciada amb el desembarcament a Normandia. Els seus aguerrits homes van fer gala de republicanisme durant tota la campanya batejant els seus vehicles amb noms de batalles de la Guerra Civil o de personatges espanyols. La Nueve es va fer cèlebre per l'alliberament de París la nit del 24 d'agost de 1944. El «Madrid», el «Guadalajara», el «Belchite» i el «Don Quijote» formaven part de la columna que va arribar a l'Ajuntament de París i va declarar la ciutat alliberada. La unitat estava encapçalada per Amado Granell, excomandant de la 49 Brigada Mixta de l'Exèrcit Popular Republicà, passatger número 2.073 de l'*Stanbrook* i antic pres en els camps algerians.

Quan va acabar la peripècia heroica de La Nueve, que va culminar a l'agost de 1945 amb la presa de Kehlsteinhaus, el simbòlic xalet alpí de Hitler, la Guerra Mundial arribava a la fi. Els republicans que havien lluitat al costat dels Aliats contra els aliats de Franco, els exiliats a França europea i africana i els exiliats a Amèrica van saber aleshores que, com a la Guerra Civil, les potències occidentals no combatrien el dictador espanyol, perquè la seva amenaça ja no era el feixisme, sinó el comunisme. No hi havia resurrecció possible per a la República derrotada. Començava un nou i llarg capítol de la història d'Espanya fora d'Espanya.

Tomás Andújar